ПОЗЕМЛЕНАТА РЕНТА КАТО СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКА ОПРЕДЕЛЕНОСТ

*Проф. д-р ик. н. Пеню Михайлов
Икономически университет – Варна*

LAND RENT AS A SOCIO-ECONOMIC DETERMINATION

*Prof. Penyu Mihailov, Doc. of econ. sc.
University of Economics - Varna*

DOI: <https://doi.org/10.36997/SLM2019.26>

Резюме

Въпросите за поземлените ренти са от особено значение днес, новото време ги изведе на преден план, сега те имат нови измерения. Преди това в трудовете на Платон, Ксенофонт и други тя се споменава, но не се използва като термин. С навлизането на капитализма в селскостопанската политика - всички говорят за него. Земеделието се превръща в основен отрасъл на общественото производство, а рентата - в обект на изследване. Принос за развитието на проблема имат: У. Пети, Ф. Ф. Пети, Ф. Кене, А. Смит, Д. Трудът на Маркс е безспорен. Неокласическата теория застъпва субективно третиране на проблема - в противовес на Маркс. Причините трябва да се търсят в следните обстоятелства: капитализмът е претърпял фундаментални промени; навлязъл е в етап на глобална интеграция; научно-техническата революция го е издигнала на по-голяма висота; в икономиката навлизат нови технологии; електронизация, роботизация, компютризация, науката прониква във всички сфери на живота, превръща се в непосредствена производителна сила; издига се на по-високо равнище; производството се натурализира, превръща се в област на приложение на науката. Историята обаче следва своята собствена логика. Незрелите икономически форми на производство не се поддават на точни теоретични разсъждения; с промяната им се променят и нашите представи за тях.

Ключови думи: технически прогрес и рента; промени в рентата; абсолютна рента; поземлената рента в системата на отношенията на собственост

JEL Класификация: Q15

Abstract

The issues of land rents are of particular importance today, the new times have brought them to the fore, now they are new dimensions. Previously in the works of Plato, Xenophon and others it was mentioned but not used as a term. With the entry of capitalism into agricultural politics - everyone talks about it. Agriculture became the main branch of social production, and rent became the object of study. Contribution to the development of the problem have:

U. Petit, Fr. F. Pétit, F. Kenet, A. Smith, D. The work of Marx is indisputable. The neoclassical theory advocates a subjective treatment of the problem - opposed to Marx. The reasons are to be sought in the following circumstances: capitalism has undergone fundamental changes; it has entered a stage of global integration; the scientific-technical revolution has raised it to a greater height; new technologies have entered the economy; electronization, robotization, computerization, science has penetrated all spheres of life, has become an immediate productive force; it is rising to a higher level;

production is being naturalized, it is becoming a field of application of science. History, however, follows its own logic. The immature economic forms of production do not submit to exact theoretical reflections; as they change, so do our ideas about them.

Keywords: *technical progress and rent; changes in rent; absolute rent; land rent in the system of property relations*

JEL Classification: Q15

Въведение:

Изходен пункт на всяка жизнена дейност е природата. Човек е не само нейн продукт, но венец и творец – природно същество. Отнемем или разрушим жизнената му среда, той не може да възпроизвежда себе си като биологично и социално същество.

Човек е част от природата, тя е първична, а той произведен от нея. Биологическата еволюция води до човешка. Човек се отскубва от природата и започва да води уседнал живот – произвежда средствата и оръдията на своето съществуване. Обграден от суровата и жестока природа, той е в плен на нейните прегръдки, сраснал и неотделим, за да оцелее, се приспособява към нея, зависи от нейната мощ и величие. Най-напред води скитнически /номадски/ живот, а след това уседнал начин на живот. Отделя се от царството на природата и в определена степен властва над нея, присвоява продуктите и обективните условия на производството в готов вид, а с лед това ги произвежда.

Природата и трудът, според Пети, са майка и баща на човека, градивен материал, който му дава живот. Не производството е цел на човека, а човекът – цел и самоцел на производството. При развитите форми на разделение на труда и при класовия гнет, той обаче е на заден план. Размяната през този исторически период встъпва като размяна между човека и природата, наред с това се извършва и обмен на дейност, свързана с присвояването на тези нейни продукти. Първоначалните условия на природата се явяват като природни предпоставки, природни условия за съществуването на производителя. Според Маркс и Енгелс, животът на хората е подчинен на природата, човек най-напред мисли за оцеляване, а след това за развлечение.

Нещата обаче по-късно се променят. Сентенцията на древните – всичко тече, всичко се мени, е в ход. Животът продължава: възникват нови форми на разделение на труда, нови форми на общуване, особено в по-ново време. Взаимоотношенията между човек и природа се променят, равновесието между тях се променя, хармонията се нарушава. Необоснованата намеса в жизнената среда от страна на човека влошава естествения ред на природата, влошава нейното възпроизводство, нарушава законите на самоорганизацията и на естествения ред на природните дадености. Отлъчен от лоното на природата, човек започва да и противостои, реже клона, върху който седи. Човек-

природа не бива да става единствено от икономически критерии, а от самосъхранението на природата като даденост, встъпваща като изходна предпоставка за функциониране на земеделието.

Обкръжаващата ни жива и нежива материя е продукт на системата природа. Човек трябва да съгласува своите действия в съответствие със законите за самоорганизация на природата. Иначе ще пострада. Но тя като обективна даденост е плод не само на нейното творение, но и на човека. Човек не само отразява битието, но и го твори. В процеса на труда, природата се очовечава. Тя е не само „неорганично тяло“, но и жизнена дейност за човека. Законите на развитието й поражат устойчивост, когато човек се съобразява с тях. Днес обаче не се получава това. Хората са виновни за нарушение на екосистемата, за хищническото използване на природните ресурси. Ако тези аномалии в стратегически план не се променят, земеделието ще пострада.

При оценка на екосистемата би следвало да се изхожда от ефективността на макросферата, може би е нужно да се изходи от принципа на тази сфера: Човек-общество-природа. Човек трябва да отрази не само тези интереси, но и да осигури приоритет на природната даденост за тяхното осъществяване. Подобряване състоянието на едното, не трябва да става за сметка на влошаване на другото. Много дейности в земеделието противоречат на посочения критерий, а това значи, не се отчитат интересите на т.н. триада: Човек-общество-природа.

И така, земеделието днес е изправено пред нови предизвикателства. Новата социално икономическа определеност го постави пред нови изисквания. То започна да се развива на нови начала. Капитализмът навлезе широко в сферата на земеделието, а то започна да се развива в съответствие с неговите изисквания, т. е. на капиталистически начала.

За природата на поземлената рента: Защо този въпрос трябва да се дискутира?

Това разбиране обаче не може да се приеме по следните съображения: първо, земеделието стана неотменима черта на нашето съвремие; второ, глобализмът засили потока от хора и капитали, стремежът светът да бъде опознат, да се наслаждават или любуват на красотата на природата нараства извънредно много; трето, земеделието разшири своя обхват, обемът на неговата продукция разширява своя обхват.

Тук може да се направи своеобразна аналогия с физиократизма във Франция. Земеделieto по това време е основа на производството и на обществен напредък, всички

говорят за него. Това даде основание на Фр. Кене в своята “Икономическа таблица” да заяви: Единствено трудът в земеделието е производителен, само тук се създава “чист продукт”, увеличава се веществото на природата. Земеделието е приоритет на стопанството и всички говорят за него, то не бива да бъде извън обсега на икономическата мисъл. У нас се формират три класи – собственици на земеделски земи, арендатори, наемни работници. С една дума, България тръгна по пътя на капитализма – към нова социално-икономическа система.

Теорията е призвана да разкрива дремещите сили на обществото не само по време на зрелост, но и в зачатие (потенция), когато икономическите форми все още не са кристализирали като определеност. Задачата на науката е да открива и разкрива, а не да скрива и премълчава. Упрекът, че поземлената рента не бива да бъде в кръга на научната мисъл, тъй като данни за нея няма, не е убедителен, т.е. поставя се знак на равенство между данни и потребности. Отсъствието им според мен не означава, че проблемът престава да съществува, той е само непознат. Практиката не е непосредствена практика; някои въпроси преди практически да се решат, трябва най-напред теоретически да се докажат – „теорията е най-добрата практика”. Теоретичното познание е по-богато и по-дълбоко от емпиричното познание – второто е основа на първото, теоретичното познание освен него има и други източници. Без теория науката не може да се развива, без нея е обречена на застой. Теоретичното познание е степен на възхождение от абстрактното към конкретното, и обратно. Нужно бе човек да се отлепи от земята, за да проникне по-дълбоко в тайните на материята, на вселената. Научното изложение не винаги изхожда от практиката. Ние трудно се разделяме с установилото се и мъчно свикване със ставащото. Нашето съзнание някак си е приковано към биващото (към определен вид знания), приобщени оставаме като че ли слепи и неми към онова, което е в потенция и предстои да стане. Истината не бива да се затваря в себе си, в своята черупка, тя трябва да търси опора в реалния свят. Има опознати и непознати неща. В живота възникват нови факти, нови наблюдавани явления, старите неща губят своята достоверност, теорията също губи своята научност.

Ако поземлената рента отпадне като проблем, то по същата логика и другите видове ренти (строителна, нефтена, газова, жилищна, горска и др.) би следвало също да отпаднат, те обаче всички почиват на един и същ принцип – ограниченост на ресурсите. По тях има публикации, но спрямо поземлената рента са рядкост. Това бяха подбудите, които ме накараха да развия мисли по тази тема. Тук обаче се натъкваме на някои трудности:

1) Поземлената рента все още не е кристализирала като икономическа форма, а добре известно е, че на незрели икономически форми съответстват незрели икономически теории, които не се подават на точни теоретически отражения.

2) Това обаче не отменя необходимостта проблемът да се разработва. При това е напълно възможно да има „забежки” напред, нещо, присъщо на теоретическото мислене. Практиката е тази, която ще покаже доколко те са успешни и исторически оправдани.

3) Науката открива факти и закономерности, които следва да се изучават, а не да се пренебрегват. Тя трябва да изпреварва практиката, а не да се влечи зад нея.

Разсъждения за поземлената рента.

Всяко явление – природно или социално – трябва да се изучава в рамките на цялото като негова съставна част. Няма ли усещане за цялото – няма усещане за частта. По тези съображения рентата не може да се разглежда вън от теорията. Диалогът с първата следва да става на базата на диалога с втората, тъй като общите принципи важат и за нея.

Земята като природен ресурс в земеделието създава рента, защото е фактор на производство. Известно е, че доходът, който тя носи, се нарича рента, т.е. произвежда рента, защото е ограничен фактор на производство. Тази рента отчасти се използва за плащане на лихви, инвестиции, направени от собствениците, отчасти – за заплащане на „естествените и неразрушими производителни сили на почвата”.

Природен дар са също уникалността и невъзпроизводимостта на ресурси, които могат да бъдат стопанисвани и да носят доход. Въвлечен в пазарни отношения, всеки предприемач в земеделието предявява такова търсене на ресурси, че доходът, произведен от тях, да бъде по-голям от фактора на производство (ресурсите), с които е създаден продуктът. И обратно – ако цената на ресурса е по-висока от цената на предлагания продукт – стимулът към производство спада. Следователно може да се направи изводът, че пределната ефективност на капитала определя степента на търсене на ресурси като фактор на извършване на земеделска дейност. Ако продуктът не се търси, то и ресурсите не се търсят. Поради това намаленото търсене на който и да е ресурс намалява цената на всички видове ресурси. Очевидно е, че в нашата страна природните ресурси в земеделието са ограничени – предлагането им е строго фиксирано. Крайбрежната ивица по Черноморието не може да се увеличи. Това се отнася и за други природни обекти, които могат да се използват за селско стопански цели. Ако ресурсът е безграничен и всеки от нас може да се разпорежда с него, както му е угодно, тогава отпадат условията

да се образува поземлена рента.

В този случай той не струва нищо и не носи рента. Само обработената и въвлечена в оборот земя носи рента. Следователно поземлената рента е свързана с монопола на стопанисване на природния ресурс. Предлаганата земя за извършване на селско стопанска дейност е нееластична. Тя има характер на „чиста икономическа рента”, т.е. възнаграждение за уникални качества. Ако проблемът се разглежда така, то рентата е плащане, възнаграждение за въвлечения в оборот природен ресурс, предназначен за селскостопански цели. Такъв подход прилага Д. Рикардо. За него земя е всичко онова, което е безплатно, а рентата е плащане за ползването ѝ като такова увеличава своето предлагане. Абсолютната му нееластичност не може да се сравни с относителната еластичност на други отрасли. При тях съвкупното предлагане не е строго фиксирано, то се изменя в зависимост от промяната на цените. Повишените цени ще засилят предлагането, интересът към производството на повече стоки – също. И обратно, ако се снижат, те ще имат деструктивна роля към това предлагане. Случаят се отнася не само за тези ресурси, но и за труда.

Ако цената на земеделския продукт като цяло не може да повиши съвкупното предлагане, то с развитието на научно-техническия прогрес и с обществения напредък отделни природни участъци могат да се въвлекат или излязат от икономическия оборот. За да няма двусмисленост в абсолютната нееластичност, тя трябва да се разглежда не в буквалния ѝ смисъл, а да се приема с известна условност.

Пазарните отношения превръщат обектите в земеделието в предмет на покупко-продажба, способстват по-рационално да се използват. Това обаче може да стане само когато те имат стойностна (икономическа) оценка. Отсъствието на платеност в крайна сметка ги изтощава, стават непригодни за използване.

Икономическата оценка ще съдейства не само да се съхрани природата, но и да се подобри нейната устойчивост и екологична чистота. По-високата цена ще наложи да се потърсят по-рационални ресурсно-спестяващи технологии в ползването на природни ресурси и отказ да се вкарват в употреба ресурси, които са неефективни. В това отношение, разбира се, помощ може да окаже държавата. Тя с данъчно-кредитния си механизъм, с определянето на бъдеща оценка на природните ресурси, с приемането на едни или други методи за субсидиране, може да ограничи или засили използването на един или друг участък.

Относно теоретическите подходи при изясняване на поземлената рента.

В широк смисъл под понятието „поземлена рента” се разбира доходът от капитала на имуществото, на земята, на облигациите, на акциите, който доход се присвоява от техния собственик. Ако земеделската фирма отдава сградата, машините, оборудването, автомобили (и всяка друга дейност) под наем, то по същество това е рента, защото носи доход. За предприемача всяко нещо, което се заплаща и носи доход, е рента.

Рентата в тесен смисъл е доход, който собственикът получава, от това, че отдава своята земеделска фирма под наем на капиталиста (арендатор) за стопанска дейност. Ползвателят и собственикът могат да бъдат едно и също лице. Те обаче могат да бъдат представяни от физически и юридически лица.

Ако приложим пределните величини на неокласическата теория в земеделието, ще видим, че собственикът на земеделската фирма ще наема работна сила дотогава, докато пределният продукт на последния нает работник не се изравни с размера на работната заплата. Другата останала част образува величината на рентата.

Рентата не е нищо друго, освен доход, който се получава след като от общата величина на създадения продукт се приспадне съвкупната величина на работната заплата. Това е доход (рента), който собственикът получава поради това, че е собственик. Тя се изчислява на базата на т. нар. остатъчен принцип.

Тук е важно да отбележим, че собственикът и владелецът са отделни единици – природният ресурс се стопанисва не от собственика, а от арендатора.

Какви могат да бъдат теоретическите разсъждения по този въпрос?

Тук идва на помощ неокласическата теория, съгласно, която, цената на всеки един фактор – работна заплата, лихва или рента – се установява на това равнище, при което търсенето и предлагането се изравняват. Ако рентата превиши точката на равновесие, търсенето на природни ресурси ще се намали. Собствениците ще се натъкнат на трудности да отдават своя ресурс под аренда, част от него остава необработена или ще се дава за обработка на по-ниска арендна цена.

Ако обаче равнището на поземлената рента се окаже под равновесната цена, търсенето на природен ресурс ще се увеличи, което ще доведе до увеличаване на рентата. Само в пресечната точка на равновесие количеството ресурс е равно на предлагането, което определя и самата рента.

Търсенето и предлагането на ресурси зависи от търсенето и предлагането на земеделски продукти, които се произвеждат с помощта на тези ресурси. Цената на

крайния продукт определя равнището на рентата.

И така, от разсъжденията дотук могат да се направят няколко извода:

1) Равнището на рентата зависи от търсенето на крайния продукт, от нееластичността на предлагането.

2) Производството на продукта трябва да продължи дотогава, докато доходът от продажбата му покрива разходите на заплащане на труда.

3) Рентата в икономически смисъл на това понятие е надбавка над разходите и затова може да бъде и обложена с данък, без това да се отрази върху стимулите към производство и повишаване на неговата ефективност.

Неокласическата теория, приложена към анализа на рентата, според мен, не е безупречна в научно отношение. Тя не е всеобща, универсална, а - частен случай на икономическата теория, т.е. не е нейн непоклатим принцип, тъй като няма теория за вечни времена. Да се признае, че неокласическата теория е всеобща, значи да се отрича нейният исторически характер. Раждането или „смъртта” на теорията зависи от фактите. Теорията като висша форма на научно познание трябва да се подлага на проверка. Не всяко възвръщане към миналото е грешно и лъжовно. В разглеждания случай без трудовата парадигма не може да се обясни поземлената рента. **Първо**, не бива да се бърка (смесва) практическата форма на реализация на рентата – с нейната теоретическа същност; **второ** видимата страна на явлението не следва да се отъждествява със същността, формата със съдържанието; **трето** доходът на собственика свръх работната заплата действително може да се третира като рента или да е част от тази заплата, която по невидими пътища се трансформира в доход на собственика. За него тя практически е рента, която може да има различни източници, извън тези над нормалната печалба, плод на други факторни доходи на производство. **Четвърто**, практическата форма на реализация на рентата в земеделието може да придобие самостоятелна форма на съществуване, отделена от своята обективна основа; **пето**, тезата на неокласическата теория влиза в противоречие с т.нар. триада на факторите на производство – земя, труд и капитал. Те произвеждат продукт, но не определят социално-икономическата определеност на присвояването; **шесто**, не бива техническата страна на производство да се отъждествява с икономическото присвояване на доход, тъй като това са две различни неща. Трябва да се прави разлика между правото на собственост на земеделската фирма да присвоява доход и този, който е резултат от физическото участие на капитала в създаването на продукт. Собственикът присвоява доход, защото е собственик, без реално да участва в производството.

Ако използваме политикономическия подход в анализа на поземлената рента, ще видим, че той се различава от неокласическия. Ако за последния рентата е плащане за ползване на уникални качества на природата, за втория подход тя е само предпоставка, а трудът е неин източник. Природата сама по себе си не създава рента. Рентата е резултат от нейната обработка и култивиране за извършване на земеделска дейност. Земеделският продукт е плод не само на природата, но и на труда и на капитала. Поземлената рента е особен вид доход, който се присвоява от земеделската фирма поради това, че е собственост и притежател на по-добри природни ресурси.

Различия в качеството на природния ресурс и образуването на диференциална рента

Досега нашият анализ изхождаше от презумпцията, че природният ресурс е с еднакво качество – различие в продуктивността му не съществуват. Това обаче не е така. Отделните природни участъци се различават по качество и местоположение. Разликата в продуктивността им произтича от природно-климатичните условия. Дори в рамките на едно и също селище, условията за извършване на земеделска дейност са различни.

Ограничеността на природния ресурс е ограниченост на добрите и средни участъци. Те не са в състояние да произведат селскостопански продукт в съответствие с обществените нужди. По тия причини пазарните цени в сферата на земеделието се определят от индивидуалните издръжки на фирми, работещи при най-неблагоприятни условия, които при съвършена конкуренция отреждат кривата на пазарното търсене на селскостопанския продукт да бъде хоризонтална. При тях рента няма да се получи, но фирми, поставени при по-добри производствени условия, ще получат, тъй като природният ресурс е с по-добро качество. Пределната ефективност на капитала ще бъде по-висока от тази, чиито разходи са по-високи. Това ще създаде различия и в разходите на единица продукт в земеделието. Така фирмите, притежаващи по-качествени природни ресурси, ще получат добавъчен, диференциран доход, който, в резултат на монопола на стопанисване, приема формата на диференциална рента или, както в по-ново време е наричана, екстензивна рента. В случая цената на земеделския продукт в най-лошия природен участък е базисна по отношение на образуване на поземлената рента.

Различията във величината на рентата при едни и същи разходи може да се обясни с разнородното качество на земеделския ресурс, а при неизменно качество – с разликата във величината на капиталовложенията. Засега ние се абстрахираме от тези положения и от работната заплата остава природният ресурс, като естествено дадено (по изразу на

Д. Рикардо). Природният ресурс се използва до онова равнище на производство на земеделски продукт, който отговаря на пазарното търсене – ако не е в състояние да го покрие, ще се премине към по-лоши ресурси. Първият ресурс, който не носеше поземлената рента, при новите условия започва да носи.

Предприемачът арендатор, като се ръководи от тези подбуди, ще започне да използва все по-лоши и лоши природни ресурси, от едно качество към по-добро. Така рентата ще се определя от разликата в тяхната продуктивност. Тя ще бъде по-висока за фирмите, които разполагат с по-добри условия, отколкото други, нямщи такива условия.

И така, рента в земеделието се създава само защото се увеличава търсенето на продукти, в резултат, на което се извършва преход от по-добри към по-лоши природни участъци. По-добрият е по-продуктивен, създава не само по-голям обем услуги, но и пести повече разходи на единица продукт. Цената на продукта се определя не от този ресурс, а от лошия, чиято цена е пазарна. Това е така, защото пазарното търсене не може да се удовлетвори от продуктите на средните и по-добри фирми.

Ще добавим, че поддръждането (ранжирането) на факторните доходи, свързани с природния ресурс, зависи не само от неговото качество, но и от разликата в равнището на работната заплата и рентата. Следователно при дадено търсене на земеделския продукт ние не знаем размера на природния ресурс. Това ще зависи от равнището на работната заплата – ако е по-високо, доходът ще бъде по-малък, тъй като разносните са по-високи. В такъв случай природни ресурси с едно и също качество ще имат нееднакъв доход, следователно – и рента. Може обаче да се случи и обратното – ако природни ресурси имат по-високо заплащане на труда в сравнение с тези от по-ниско качество, тогава в зависимост от промяната на величината на работната заплата, рентата в по-лошия участък може да бъде по-висока от по-добрия.

Освен това поземлената рента може да се образува не само в резултат на естественото състояние на природния ресурс, но и в резултат на неговото икономическо подобряване. Допълнителните капиталовложения за производството на земеделски продукт създават допълнителна печалба, която превишава нормалната печалба. Излишъкът в този случай е база за образуване на втора диференциална рента, която някои наричат интензивна рента³. Добавъчната печалба обаче приема формата на рента, ако преминава в разпореждане на собственика на земеделската фирма.

³ Ефектът от вложения капитал, поради спецификата на бранша, не винаги е съпроводен от увеличаване на производство. Понякога той може да бъде по-нисък, в сравнение с предишното капиталовложение, което налага държавна намеса и субсидиране.

Разсъждения за диференциалната рента

Диференциалната рента, както е известно, е свързана с различното качество на природния ресурс⁴ и на нееднаквите условия за извършване на земеделската дейност. Да вземем например три земеделски фирми от крайбрежната ивица на морето: първата – със замърсена вода, камънаци в морето и край брега, недотам хубав пясък и стеснена площ за плаж; втората – с по-добри качества за отдих, третата – със сребристо-златист пясък, съчетан с дивна и уникална растителност, свеж морски въздух и плитчина на морето.

Ако три фирми произвеждат продукт в съответствие с обществената потребност, а втората и третата не са в състояние да я задоволят, то първата фирма следва да използва своите ресурси за производство на земеделски продукт. Продуктът в първата фирма, поради по-неблагоприятни условия, е по-малък, а във втората и третата – по-голям. Тя не би развила никаква дейност, ако не получи съответен доход (нормална печалба), а втората и третата фирми – не ще получат. В случая всички фирми ще продават своята продукция не по индивидуална стойност, а по т. нар. пазарна цена. Първата фирма няма да получи рента, другите две обаче ще получат. Разликата между индивидуалната и пазарна цена образува диференциалната рента. Тук се създава „лъжлива социална стойност“, лъжлива от гледна точка на това, че е резултат не на действително изразходван обществен труд, а резултат на специфични природни условия на производство.

От това следва, че съвкупното потребление влияе върху границите на вложения обществен необходим труд, което е количествено и качествено определено. Трудът, превишаващ тези граници, престава да е обществен необходим. Пределът на стойността не е вложеният труд, а обществената потребност от даден земеделски продукт.

Поземлената диференциална рента е изцяло построена върху пределните величини – плод на монопола на стопанисване на природния ресурс. Ако пределната полезност при ограниченост на ресурсите, от гледище на неокласическата теория, се явява основа на цената, то, в трудовата теория на стойността, тя е само момент от условията, формиращи обществен необходимия труд, образуващ пазарната стойност. Ако приложим Рикардовата теория за поземлената рента, ще се стигне до извода, че стойността на продукта се определя от онова качество природен ресурс и от оня дял на капитала, който не създава поземлена рента. Продуктът в земеделието е скъп не защото

⁴ Ако под качество на природния ресурс в земеделието се разбира плодородие на земята, в туризма то придобива по-друг смисъл, може да бъде приложено към ония туристически обекти, които са уникални и невъзпроизведими по своята същност. Обектът може да не бъде плодороден, но той става не по-малко привлекателен от други обекти, ако е уникален.

се плаща рента, а рента се плаща, доколкото продуктът е скъп. Ако собственикът на земеделското предприятие се откаже от своята рента, цената на земеделския продукт няма да се намали.

И по-нататък: ако качеството на природния ресурс се подобри чрез нови капиталовложения, тогава ще се получи диференциална рента II. Природният ресурс е толкова оскъден и рядък, че не е в състояние да покрие обществената нужда. Поради това удовлетворяването на потребността става посредством подобряване на неговото икономическото състояние. Величината на поземлената диференциална рента II ще претърпи промяна, такава ще претърпи и цената на оказаната услуга на единица земеделски продукт.

Поземлената рента е свързана и с местоположението на природните ресурси. Ресторант или хотел, разположен във вътрешността на страната, няма да получи доход, какъвто получава друг, намиращ се в непосредствена близост до промишлени и консумативни центрове. Поземлената диференциална рента по местоположение ще се определи от разликата на транспортните разходи на по-благоприятни и по-далечни разположени природни ресурси.

В тясна връзка с диференциална рента „втора“ в земеделието е интелектуалната рента. Живият труд в земеделието има решаващо значение за създаването на продукта, другите фактори – спомагателно значение. При жив труд с ниско интелектуално качество, производителността на труда е малка, а доходът – нисък, рентата, като част, от него намалява. Тук са възможни най-различни комбинации: природен ресурс с ниско качество, но с висок приложен интелектуален капитал може да създаде повече доход, в сравнение с този с по-високо качество, но с по-нисък интелект.

Богатството и доходът се увеличават благодарение на усъвършенстването на качеството на интелектуалния капитал. Интелектуалната рента в земеделието, при други равни условия, ще расте толкова по-бързо, колкото потребените знания имат по-висока производителност.

Как става това?

Това става чрез трудовия процес. Отношенията: наемен работник- капиталист, са отношения на наемен труд и капитал. Всеки получава своето, единият – работна заплата, другият – печалба. Наемният труд, обладаващ по-висок ранг знания, в процеса на производство на земеделски продукт създава повече стойност, отколкото е необходима за възобновяване на способността към труд, т.е. на стойността на работната сила. Останалата част, рожба на интелектуалния капитал, се присвоява от арендатора и

собственика.

Тук изхождаме от разбирането, че трудът, включен в капитала, става по-производителен, а отделен от него, той не е производителен. Знанието става капитал не в ръцете на този, който го притежава, а в ръцете на онзи, който го използва в производството за създаването на печалба. Производителната сила на труда е плод не само на веществените фактори, но и на живия труд. Миналата стойност се съхранява, но се създава и нова. По-голямата производителност, в сравнение с обществената, създава по-голяма стойност за капитала.

В сферата на земеделието се създава и монополна рента. Тя е свързана с уникалността и невъзпроизводимостта на природните обекти. Монополната цена превишава пределните разходи – тя е надбавка над разходите на производството над обикновената печалба.

И така, монополната поземлена рента се дължи на: първо, наличие на монополна власт и нееластичност на предлагания земеделски ресурс; второ, превишаване цената на уникалния земеделски продукт над пазарната стойност; трето, превръщане на монополната цена в елемент на монополната рента, надбавка на монополната печалба над обикновената, която собственикът, присвоява под формата на рента; четвърто, оскъпяване на земеделския ресурс посредством земеделския продукт, а търсенето на ресурса е производно от това на уникалния продукт.

Абсолютната рента

Тя също е част от теорията за рентата. Класическата политическа икономия свързва конструкцията на абсолютната рента с монопола на частната собственост на земята и различията в органическия състав на капитала в промишлеността и селското стопанство.⁵ Поради това, че този състав в земеделието е по-голям, при еднаква величина на вложен капитал се създава по-голяма маса принадлежна стойност, следователно и свръхпечалба.

Ако пренесем проблема в сферата на земеделието, ще видим, че посочените условия запазват своята значимост. Тук монополът на частната собственост се съхранява, по-ниският органически състав на капитала – също. Техническата въоръженост на труда е по-малка в сравнение с промишлеността като цяло.

⁵ В края на XX век, а и сега все още се провежда голяма дискусия за съдбата на абсолютната рента в земеделието. Авторът на тези редове също взе участие в тази дискусия. Вж. Пеню Михайлов. Научно-техническият прогрес и промените в абсолютната рента. Известия на ВИНС, № 1 от 1969 г.

Проблемът има и друга страна: ако научно-техническият прогрес в земеделието увеличава органическия състав на капитала, то неговата разлика, в сравнение с промишлеността, намалява. Такива случаи не са изключени.

Какво става тогава с абсолютната рента? Ще отмре ли с премахването на това различие при наличие на монопол на частна собственост?

Собственикът на земеделската фирма, работещ при най-лоши производствени условия, ще се съгласи ли да я предостави даром на арендатора? В това лично се съмнявам. И все пак, ако стане, собствеността от реална се превръща в номинална, тя не може икономически да се реализира.

Тук собственикът се изправя пред няколко варианта: или да консервира земеделските обекти, или сам да ги стопанисва, или да получи доход от държавата. Фактът, че при съвременния капитализъм земеделските фирми, разполагащи с по-ниско качество природни ресурси, получават огромен доход, е доказателство, което говори не за премахване на поземлената рента, а за промяна на нейната норма.

Повишаването на органическия състав на капитала в земеделието не може да отмени монопола на частна собственост на природните ресурси, а само променя източника на абсолютната рента. Източникът на този доход може да бъде икономия от мащаба на производство, удължен работен ден, ускорен оборот на капитала, по-висока норма на експлоатация. Всички те имат пряко отношение към получаването на печалба, следователно и към абсолютна рента. В случая рентата ще се запази, тъй като излишъкът на стойността над производствената цена има за основа по-високата норма на експлоатация.

Към това трябва да се добави: трите форми на рента – диференциална, монополна, абсолютна – се намират в логическо единство.

Увеличаването на диференциалната рента води и до увеличаване на абсолютната рента. Това е следствие на закона за нарастване на рентата, който рефлектира и върху абсолютната рента.⁶

Според мен разликата в органическия състав на капитала не може да породи абсолютна рента. Тази разлика обяснява само нейния източник. В противен случай по същата логика би следвало да се допусне, че такава рента, поради не еднаквия органически състав на капитала, се получава и в различните отрасли на промишлеността,

⁶ Това положение е разкрито от К. Маркс. Собственикът на най-лошия природен ресурс в зависимост от стечение на обстоятелствата получава не само абсолютна рента, но и диференциална рента.

това обаче не става, защото не съществува монопол върху частната собственост на земята.

Наистина К. Маркс сочи, че щом разликата в органическия състав на капитала в земеделието и промишлеността изчезне, абсолютната рента отмира. Но едностранчивото подбиране и тълкуване на цитати, което много често се допуска, още не е доказателство за отпадане на абсолютната рента. Маркс допуска това нейно отмиране само в рамките на изследваното ѝ значение, т.е. абсолютната рента би отпаднала като рента, която се отличава както от диференциалната рента, така и от рентата, основана собствено на монополната цена.

По-късно, в третия том на „Капиталът“, той конкретизира тази своя мисъл, като стига до заключението, че абсолютната рента може да отмре, но това отмиране е валидно само от определено значение, когато за неин източник се явява по-ниският органически състав на капитала в земеделието. Поради по-ниския състав, на всеки сто единици вложен капитал се получава по голяма принадена стойност. От това обаче не следва да се прави изводът, че абсолютната рента изчезва при наличие на монопол върху частната собственост на земята.

Абсолютната рента е излишък на стойността на продукта над производствената цена. Този излишък не зависи единствено от разликата в органическия състав на капитала. Щом тя изчезне, източникът на рентата може да бъде по-високата норма на експлоатация, а също и монополната цена, превишаваща стойността на продукта. В абсолютната рента се съдържа елемент на монополната цена и че тя – абсолютната рента – произтича не от ниския органически състав на капитала, а от монопола на частната собственост на земята, пречещ конкуренцията да изравни печалбата.

Следователно, ако разликата в органическите състави на капитала в съвременните пазарни стопанства се премахне, абсолютната рента не престава да съществува, а само променя своя източник. Този източник може да бъде монополната цена, по-високата норма на експлоатация. Някои икономисти разширяват кръга на източника на абсолютната рента. В него те включват части от работната заплата, лихвения процент и печалбата. Тези части според нас, въпреки че практически съставляват доход на собственика на земеделската фирма, не образуват рента в икономическия смисъл на това понятие. Смесването на земеделската рента с формата на лихвата означава неразбиране природата на рентата, което ще има погрешни последствия. Това налага да се прокара границата между теоретическата същност на поземлената рента и нейната практическа форма на реализация. Последната не може да определи икономическото съдържание на

поземлената рента.

Поземлената рента следва да се разгледа в нейния чист вид, тоест да се абстрахираме от ония форми, които внасят мъглявина в нейния анализ. Външната видимост на икономическите явления не съвпада с тяхната вътрешна същност. Тя може да маскира, да извращава вътрешната природа на икономическите явления.

Увеличаването на арендната плата в земеделието още не значи, че абсолютната рента нараства. Може да се случи на собственика да се плаща аренда, но не действителна рента.

В заключение: осветляване промените в абсолютната рента в земеделието при нашето съвремие има грамадно значение не само за теорията, но и за практиката. Намалението на тази рента означава, че земеделието по свое техническо равнище се доближава до промишлеността. По тези причини, данъкът, който обществото плаща на земеделските собственици, се снижава. Цялостното изследване на проблема обаче изисква усилията на множество икономисти.

Поземлената рента в системата на отношения на собственост

Друг нерешен проблем за рентата в земеделието е нейното място в системата на отношения на собственост. Римското право определя собствеността като право на присвояване, владение, ползване. Тази триада обаче не е достатъчна, за да разкрие съдържанието на собственост.

Днес собствеността разширява своя обхват, прибегва се до т.нар. разширена версия на правата на собственост, формулирана от Нобеловия лауреат - Р. Коуз. Икономическите права на собственост се “разсейват, разклоняват по отделни направления. За икономическите субекти все по-малко е изгодно пълната собственост (абсолютно монополно разпореждане с вещта, присвояване и пълно отчуждение). Собствеността от пълна преминава в непълна, неабсолютна, много субектна – това е пътят към установяване на смесената икономика и поддържането на конкуренцията.

Ясно разпределение на икономическите права на собственост, фиксирани права на всички собственици – на държавата и другите организации, а не безконтролно да се разхищава собствеността. Едни обекти на земеделието могат да бъдат държавна собственост, други индивидуални и съвместни, трети пълна собственост, т. е. създава се цял сноп (съвкупност) от права на собственост, необходими за ефективното функциониране на икономиката на земеделието.

Тези права на собственост определят „правилата на играта” в отношенията на

собственост. Приложени в земеделието, те създават възможност за контрол на присвояване на доход, на рента. Доходът, рентата се поделва между много субекти на икономическа дейност, които имат отношение към неговото създаване. Такива субекти на права на присвояване могат да бъдат: държавата, общината, земеделската фирма, публично-частната собственост и всички други, които имат отношение в създаването на земеделския продукт.

Земеделската рента, след като се създаде, трябва да се разпредели. У нас няма изграден механизъм за това разпределение. Рента трябва да присвояват всички, които имат отношение към нейното създаване. Обществото и държавата трябва да поставят под контрол земеделската рента. Природният ресурс е дар Божий. Земеделската фирма няма заслуга към неговото създаване. Затова тя следва да бъде обложена с данък, че ползва уникални и невъзпроизводими по своята същност природни ресурси.

Присвояването на рента от държавата под формата на данък поставя земеделието под контрол. Той следва да се развива нехаотично, а в съответствие с държавния интерес, да има социална насоченост, а не да преследва чисто комерчески цели. Този начин на взаимоотношения засилва ролята на държавата в регулирането на стопанските процеси в земеделието. Бизнесът обаче реагира срещу това. Преди той беше против държавната намеса, сега по време на криза отправя зов за помощ.

Тук има и нещо друго: щом рентата е икономическа реализация на формата на собственост и щом държавата присвоява част от нея, значи де факто е собственик, участва в тази реализация икономическата форма на реализация на собственост. Собствеността от номинална се превръща в реална.

Във връзка с изземването на земеделската рента има маса нерешени въпроси, които подлежат на спор и които с лека ръка не бива да се отминават. Ако доходът на собственика на земеделската фирма, както по-горе посочих, се увеличи, търсенето на природни ресурси нараства, земеделската рента също. Собствениците на земеделските предприятия ще присвояват доход, без да има заслуга в неговото създаване. Ако доходът им (рентата) се иземе под формата на данък, това няма да се отрази върху предлагания природен ресурс по силата на неговата ограниченост. Доходът, присвояван от държавата, би могъл да се използва за покриване на обществени нужди, и от тази гледна точка другите данъци биха могли да се намалят. Ако обаче се предприеме такава стъпка, стимулът на собствениците на земеделските фирми няма рационално да използва природния ресурс. Проблемът има и друга страна: дали с изземването на рентата държавната хазна ще се напълни с доход в степен, достатъчна да намали другите данъци.

В това нещо се съмнявам.

Още по въпроса: при изземването на земеделската рента трудно може да се отдели приносът на естествения и изкуствения ресурс в нейното създаване. Рентата е плод на тях – те трудно могат да се отделят и разграничат. Това създава трудности в процентната ставка на данъчното облагане. С други думи, природната рента трудно може да се ограничи от интензивната, на практика те встъпват като едно цяло, отделянето им една от друга е твърде условно. Ако природната рента в земеделието се облага с данък, има опасност част от дохода на капитала на собственика да се присвоява от държавата. Това намалява стимула към инвестиции, тъй като доходът от тях се присвоява от държавата.

У нас в последно време се води дискусия по отношение на данъчното облагане на земеделските фирми. Налице е повсеместно увеличаване на всички данъци: данък сгради и такси за смет, повишаване осигурителната тежест на застите в земеделието. Изобщо данъчното увеличаване върви по всички направления.

Разбираме, че природният дар на продуктите не е дело на техните притежатели и собственици, но това не значи, че значителна част от дохода следва да се изземва от държавата под различни форми. Ако не се намери оптимално разпределение, това ще рефлектира върху малкия и средния бизнес; част от него ще банкрутира; печалбата на фирмите ще се намали, а с това и самата рента; заплатите също ще се снижат, цената на услугите ще скочи; земеделският поток ще бъде сведен до минимум; стимулът към модернизация на земеделието ще отпадне, част от него ще попадне в сенчестата икономика.

Как да се предпазим от тези негативи?

1. Нужно е да се създаде специализиран фонд по предназначение, който да подпомага земеделието. Щом земеделието е приоритет и всички говорят за него, той би следвало да се поощрява и да се създават специални привилегии за него. Без държавно подпомагане земеделието едва ли би разчитал на успех.

2. Тук има една особеност, която не се изтъква от земеделския бранш. В прехода към пазарна икономика земеделските предприятия получиха готова инфраструктура, основни фондове и други съоръжения, които сега се използват. Това значи, че разходите на единица земеделски продукт би следвало да се снижават, което има пряко отношение към дохода и рентата.

3. Към това трябва да се добави и друго. На част от придобитата база по време на социализма продължава да ѝ се начисляват амортизации. Днешните фирми нямат заслуга за нейното създаване, но амортизации продължават да се начисляват, които могат да се

използват за възстановяване и ремонт. Държавата не слага кръст върху това, което косвено спомага стопанското развитие на земеделието.

Значимостта на земеделието занапред ще се разширява в широта и дълбочина. Услугите, които то предлага, ще се разрастват. Това поставя на преден план проблема за земеделската рента. Нейната актуалност и привлекателност ще бъде на вниманието на икономическата мисъл. Да се надяваме, че сме допринесли нещо в тази посока.

В заключение, властта на природата е жестока и тиранична, ако не я овладеем, тя си отмъщава на човека. Човек трябва разумно да я използва за свои облаги.

Информация за контакт с автора:

Проф. д-р ик. н. Пеню Михайлов

Икономически университет - Варна

Катедра „Обща икономическа теория“